

تحلیل رابطه تطور تاریخی اندیشه‌های دینی و شاخصه‌های کارکردی سه اثر تخت سلیمان، قلعه زیویه و غار کرفتو در قبل و بعد از دوره اسلام

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۲

کد مقاله: ۴۲۶۵۲

فرخ عبودی^{۱*}، لیدا بلیان اصل^۲

چکیده

شمال غرب کشور که در برگیرنده استان‌های کردستان و آذربایجان می‌باشد، به لحاظ برخورداری از آثار و ابنیه تاریخی و باستانی و چشم اندازهای طبیعی، یکی از پهنه‌های ارزشمند کشورمان ایران از لحاظ جاذبه‌های گردشگری است. در این مکان یکی از محورهای مهم گردشگری در حوزه سیاسی استان کردستان و آذربایجان غربی با پتانسیل غنی تاریخی فرهنگی و طبیعی پکیج گردشگری تخت سلیمان قلعه زیویه و غار کرفتو است. با بررسی آثار معماری و بقایای تمدن بشری یکی از راههای مطالعه ی خلق و خوی ارزش ها هنجارها و ترجیحات بشری می باشد. زبان مشترک معماری یکی از حوزه های جذاب علم معماری می باشد که می تواند اشتراکات فرهنگی را تبیین و آن را تفسیر نماید. شاخص سازی نیز از همین رهیافت سرچشمه می گیرد که با تحلیل و تطبیق آثار معماری می توان شاخص های کارآمد و دقیقی تهیه نمود. در این راستا مقاله حاضر در پی پاسخ به این دو سوال اساسی است که، مهمترین اشتراکات و اختلافات شاخص های معماری این سه اثر به ترتیب اولویت چه شاخص هایی می باشد؟ اشتراکات زبان معماری سه اثر فوق را چگونه وزن دهی، متناظر سازی و به روز نماییم تا بتواند ضمن حفظ هویت معماری ایران باستان آن را با معماری اسلامی امروز و آینده مرتبط سازیم؟ روش این تحقیق تاریخی-تفسیری با رویکردی پدیدار شناسانه و شیوه جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای و نیز تحلیلهای میدانی است و سپس با تحلیل و تطبیق به تجزیه و تحلیل و تفسیر داده ها پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می دهد که شاخصهایی مانند اخروی گرایی، اعتقاد به پاکی و نور، میل به جاودانگی، دفاع از میهن، مامن طلبی، تسلط و حکمرانی، ارتباط گرایی و کارکرد گرایی از مهمترین شاخص های مشترک زبان معماری سه سایت مورد بررسی در قبل و بعد از اسلام بوده است. به کار گیری اصول یاد شده، وزن دهی و اولویت بندی شاخصهای معماری سنتی این سه سایت، در طراحی آثار معماری پیشرو می تواند هویت معماری کشور را عمق ببخشد.

واژگان کلیدی: معماری، شاخص، مقایسه تطبیقی، تخت سلیمان، زیویه، کرفتو

۱- دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ایران (نویسنده مسئول)
farokhobodi@gmail.com

۲- دانشیار، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ایران

کشورهایی که دارای آثار معماری فاخر و باستانی هستند، از هویت فرهنگی قوی برخوردار می باشند و به آن می بالند و از آن یک برند گردشگری ساخته اند. فرهنگ هر جامعه ناشی از تأثیرپذیری اندیشه‌های فلسفی، دینی و سیاسی مختلف در حوزه‌های مختلف آن جامعه است. فرهنگ را می توان به عنوان مجموع ویژگی های رفتاری و عقیدتی اکتسابی اعضای یک جامعه خاص تعریف کرد (کوبن، ۱۳۸۴: ۳۷). اندیشه های دینی همواره در طول تاریخ بر آثار معماری تأثیر گذار بوده اند تنها در بعضی برهه های تاریخی شاخصه ها و القابات دینی ضعیف یا قوی می شود اما در مجموع سطح تأثیر گذاری همچنان برقرار است. آثار هنری و معماری دوره ها را نمی توان به صورت منفرد مورد بررسی قرار داد و هر دوره را محدود به چهارچوب اندیشه های آن دوره کرد؛ چرا که اندیشه، در هر دوره ای حاصل سیری از گذشته بوده و در این بین یک فاکتور مهم به عنوان کل، همه اندیشه ها و آثار را در بر گرفته است. کلی که نمی توان آن را به اجزایش تجزیه کرد و آن همان تفکر دینی است. اندیشه کل (دین) فقط مجموع اجزایش (اندیشه عرفانی، فلسفی، سیاسی) نیست، بلکه بیشتر ساختاری است که رابطه متقابل اجزا با یکدیگر و اجزا با کل حاصل خواهد شد، این ساختار بیان گر یگانگی ارتباط پویایی است که در آن هر جزء مشارکت دارد و در انجام امور سهیم است (کاسیرر، ۱۳۷۸: ۱۰۹). اندیشه دینی به عنوان یک کل راهبر سه محور اندیشه مطرح در هر فرهنگی است که با کنش و واکنش بر همدیگر، خلق صورت ها و ساخت سازه های تمدنی را به همراه دارند. در ایران اندیشه های دینی در خلق آثار هنری، معماری و ادبی نقش مهمی را ایفا نموده اند. با مشاهدات میدانی سه اثر تاریخی تخت سلیمان، قلعه ی زیویه و غارکرفتو به وضوح تأثیر اندیشه های دینی در ساختار، کارکرد و شیوه ی معماری آنها دیده می شود و هر سه سایت از اندیشه های دینی تأثیر پذیرفته اند اما مساله اینجاست که این تأثیر پذیری چه تطوری تاریخی داشته و این اندیشه های دینی بر کارکرد سایت های مذکور چه تأثیری گذاشته است؟ از آنجا که این سوالات برای هر سه سایت مطرح می باشد، در نهایت بین آنها، مقایسه ای تطبیقی صورت می گیرد تا به نتایج قابل تعمیمی برسیم. در تحقیق حاضر هدف آن است که روابط ساختاری و عملکردی این سه اثر مهم را تحلیل نموده و شاخص های آن را استخراج نماییم تا در مباحث معماری مذهبی، فرهنگی، سکونتگاهی و ... آثار آتی منطقه ی جغرافیایی مورد مطالعه مورد استفاده قرار بگیرد. مسئله تحقیق، کیفیت و چگونگی میزان تأثیر اندیشه های دینی بر کارکرد آثار معماری سه سایت مذکور و تطوری تاریخی آن در قبل و بعد از اسلام است. به کارگیری شاخص های منتج از تحقیق، تأثیر زیادی در شیوه ی طراحی معماری منطقه ی استان کردستان و آذربایجان غربی در آینده خواهد داشت. در این راستا مقاله حاضر در پی پاسخ به این دو سوال اساسی است که، مهمترین اشتراکات و اختلافات شاخص های معماری این سه اثر به ترتیب اولویت در طول تاریخ، چه شاخص هایی می باشد؟ اشتراکات زبان معماری سه اثر فوق را چگونه وزن دهی، متناظر سازی و به روز نماییم تا بتواند ضمن حفظ هویت معماری ایران باستان آن را با معماری امروز و آینده مرتبط سازیم؟

تحقیق حاضر به این دلیل از تحقیقات قبلی متمایز است که در تحقیقات قبلی هر سایت معماری تاریخی به صورت منفرد بررسی شده و یک منظومه ی معماری در این حوزه جغرافیایی مشخص با دیدگاه منطقه ای و سیستماتیک جهت شاخص سازی معماری هویت بخش مورد بررسی قرار نگرفته است.

۲- روش تحقیق

پژوهش حاضر به عنوان یک پژوهش کیفی، تحلیلی و تطبیقی با رویکرد تحلیل جریان مطالعه موردی سعی بر این دارد تا با تعریف اندیشه های دینی، از تأثیرپذیری هر یک در این دوره نکاتی را به دست آورد که بتواند کنش بین آن اندیشه ها و آثار معماری را مورد واکاوی قراردهد صورت معماری و صورت تاریخی آن را مشخص سازد. به عبارتی اندیشه غالب زمان را که توانسته برصورت های هنر معماری و تاریخی تأثیر بگذارد را شفاف سازد. در پژوهش حاضر با استفاده از اسناد و مطالعات کتابخانه ای ابتدا هر یک از اندیشه های سه گانه تعریف و در تأثیرگذاری بر آثار معماری دوره های تاریخی به صورت جداگانه مورد بررسی قرار خواهند گرفت تا در نهایت اندیشه غالب بر بازه تاریخی مشخص گردد. در کنار روش های اسنادی و کتابخانه از روش میدانی برای بررسی اشکال، خطوط و نقوش سایت های مورد نظر استفاده شده است و نهایتاً با روش دلفی نظرات متخصصین گردآوری شده و شاخص ها وزن دهی شده است.

۳- پیشینه تحقیق

با بررسی های انجام گرفته در راستای پیشینه ی تحقیقات انجام گرفته در رابطه با موضوع حاضر مشخص گردید تحقیقی که جامعیت موضوعی بحث حاضر را در نظر گرفته باشد و سایت های موجود را با روش تطبیقی مورد مطالعه قرار داده باشد موجود نبود یا حداقل محققین از آن بی اطلاع بوده اند و در تمامی تحقیقات انجام شده هر اثر به صورت منفرد بررسی شده است. محققین کرفتو را بیشتر از نظر طبیعی و زمین شناسی و تاحدودی تاریخی بررسی نموده اند. زیویه بیشتر از دیدگاه باستان شناسی و تاریخی مورد توجه بوده است و به تخت سلیمان از دیدگاه گردشگری نگریسته شده است. مهم ترین تحقیقاتی که در این زمینه انجام گرفته است در جدول ذیل به اختصار آورده شده است:

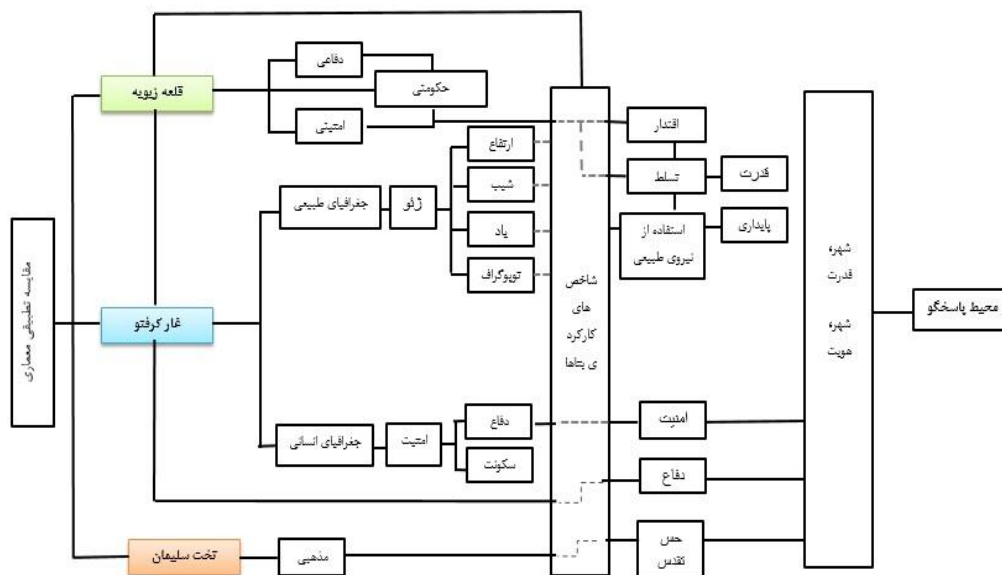
جدول ۱- تعدادی از نمونه تحقیقات انجام شده در سایت های مورد مطالعه

نام محقق	سال	عنوان تحقیق	روش	نتایج
۱ ترخانی و همکاران	۱۳۸۹	بررسی تاریخی کرفتواز دیدگاه ژئو تواریسم	میدانی	حالت معماری طبیعی غار کرفتووارتفاعان باعث شده کاربری های مسکونی، عبادتگاهی و ... داشته باشد.
۲ جاوید نیا و هژبری	۱۳۹۸	معماری بنای مکشوف در تپه ی زیویه قلعه یا نیایشگاهی در هزاره ی اول قبل از میلاد	تحلیلی- تاریخی	کاربری زیویه نیایشگاهی بزرگ و یک کاخ- دژ در سده های ۹ تا ۷ قبل از میلاد بوده است.
۳ فخاری	۱۳۹۴	نقش معماری بناهای تاریخی در توسعه گردشگری تخت سلیمان	اسنادی-میدانی	معماری تخت سلیمان به عنوان اثری معماری- تاریخی و دینی از توان بالایی برای جذب گردشگر برخوردار است به شرطی که زیر ساخت های آن آماده باشد.
۴ امان اللهی	۱۳۹۶	مروری بر پیشینه ی تاریخی فرهنگی و پژوهشی محوطه تاریخی تخت سلیمان	اسنادی	معماری و کارکرد تخت سلیمان در طول تاریخ دچار تغییراتی در کارکرد خود بوده است اما همواره روح معنویت و دینگرایی بر آن مستولی بوده است.
۵ جعفری	۱۳۸۵	شیز، تحلیلی تاریخی و کالبدی و بررسی و انطباق آن با تخت سلیمان	تطبیقی- تاریخی	محل کنونی تخت سلیمان منطبق بر شهر شیز است.
۶ ساعد موچشی،	۱۳۹۶	ارزیابی مجدد گاهنگاری آثار زیویه	بررسی تطبیقی سبک های هنری	گاهنگاری پیشنهاد شده اواخر عصر آهن ۲ تادورهی مادرادر بر می گیرد
۷ نصراللهی، و امین پور	۱۳۹۹	حفاری های تجاری و اشیای کشف شده در زیویه	تحلیل اسناد آرشیوی	اشیا متناسب به زیویه منحصرأ حاصل حفاری های تجاری زیویه نیست.
۸ میر اسکندری و چاپچی ا	۱۳۹۸	تحلیل آثار به دست آمده از طبقه C غار کرفتو	عملیات میدانی	یافته ها نشان می دهد از این طبقه استفاده دینی و آیینی شده است.

۴- مبانی نظری

با توجه به بررسی های انجام گرفته و تحلیل تاریخی روند فراز و فرود در ۳۰۰۰ سال اخیر می توان گفت تخت سلیمان، قلعه زیویه و غار کرفتو همواره محوطه ای مهم بوده است و ادیان زرتشتی، میترایی، اسلام و ... به آن توجه نموده اند و مذهب در هر دوره نقش پر رنگ تری داشته است و معماری آن نیز شکوفا بوده است. در اینجا به طور مختصر تحلیل روند تاریخی تخت سلیمان، زیویه و غار کرفتو و نقش اندیشه های دینی در آن ارائه گردیده است.

تخت سلیمان: دوره هخامنشی دوره بسیار مجهولی از تخت سلیمان برای ماست. تنها گمانه زنی محدودی انجام شده است و یک محوطه مسکونی هخامنشی (شاید دهکده مسکونی) تشخیص داده شده است. البته از آنجایی که لایه هخامنشی در زیر لایه ساسانی قرار دارد، حفاری کامل آن امکان پذیر نبوده است؛ گمانه حفر شده نیز مجدداً پر شده است. به همین دلیل مبهم است دوران تسلط یونانیان بر ایرانیان نیز در این منطقه کاملاً مشهود است اما به هر حال دوره ای بوده که سکونت در این محل وجود داشته است. معلوم نیست شیز هخامنشی نیز آیا نقش مذهبی داشته یا نه؟ زیرا تشخیص استحکامات، بناهایی مربوط به آیین مذهبی میسر نیست. (ناومان، ۱۳۸۲: ۱۵). به اعتقاد ناومان بر اساس یافته های باستان شناسی خود عنوان کرده است، در هیچ کجای تخت سلیمان لایه مسکونی پارتی آشکار تشخیص داده نشده است. ناومان نتیجه گیری می کند که یک محوطه مسکونی پارتی در اراضی هموار دره در حوالی تخت سلیمان وجود داشته است، همانگونه که امروز روستای تازه کند نزدیک ترین دهکده مسکونی، بیرون از تخت قرار دارد. اما آنچه از استحکامات شهر شیز نمایان است (استحکام بیضی شکل) احتمال دوره استقرار اشکانی در تخت سلیمان را مطرح می باشد (ناومان، ۱۳۸۶: ۳۱). هرچند دیتریش هوف استناد به این دلیل را جهت پارتی بودن شیز نمی پذیرد. او حصار مدور تخت سلیمان را یک حالت استثنایی که به علت توپوگرافی خاص تپه ای که شیز بر فراز آن بنا شده است می داند (هوف، ۱۳۶۵) از دوران اشکانیان به بعد مظهر آب (آناهیتا) در کنار آتش مقدس قرار می گیرد و در کنار آتشکده ها چشمه دیده می شود (حبیبی، ۱۳۸۲: ۲۸). شیز ساسانی آنچنان پراهمیت بوده است که بسیاری شیز را فقط ساسانی می دانند. در دوره ساسانیان برخلاف دوره های قبلی، تعصبات مذهبی توسط موبدان، دستگاه رسیدگی حاکم به بالاترین حد خود، تعداد بسیاری آتشکده ساخته شده است، به طوری که حتی روستاها نیز صاحب آتشکده شدند. (سلطان زاده، ۱۳۶۵: ۱۴). آتش واقع در شیزیکی از سه آتش مقدس متعلق به سه طبقه والای جامعه بود. نظام کاستی دوران ساسانی برای طبقات برتر اجتماعی آتش های مخصوص تدارک دیده بودند. بالاترین نقطه در هرم قدرت موبدان و روحانیان (آتش آذر فرنبخ) را در تسلط خویش داشتند و طبقه بعد از آنها جنگاوران و سپاهیان آتش آذر گشنسب را به خود اختصاص داده اند. در آغاز روحانیان نیروی عمده و حاکم به شمار می آمدند، ولی به تدریج عرصه از سوی بزرگان و جنگیان بر آنها تنگ شد و آتش آذر گشنسب مهم ترین آتش سرزمین ساسانی شد. با تدقیق مطالب ذکر شده موارد ترسیمی در بخش مبانی نظری به سه بخش (قلعه زیویه - غار کرفتو - تخت سلیمان) تقسیم می گردند. در نمودار زیر چهارچوب هر کدام از آثار و نقاط مشترک شاخص ها به صورت مقایسه تطبیقی صورت گرفته است (نمودار ۱).

نمودار ۱- مفهوم مبانی نظری تحقیق (ماخذ: نگارندگان)

۵- منطقه‌های مورد مطالعه

الف- سقز شهر تاریخی (سکاها): شهر سقز پایتخت مانائیها

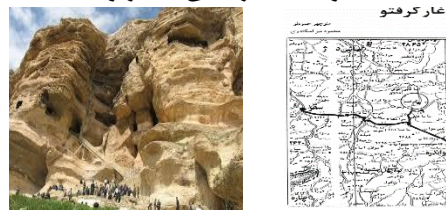
بوده که مانا یکی از طوایف ماد بوده‌اند چون سیستم حکومتی ماد مرکب بوده از سی ایالات و امیرنشین و در واقع مجموع حکومت مادی یک کنفدراسیون امروزی بوده است. پایتخت و محل قدیمی شهر ناحیه شرقی کنونی است. این قلعه در حوالی سال ۱۳۲۵ شمسی بر اثر یک سری تغییرات ناگهانی جوی (بارندگی شدید) بصورت اتفاقی کشف شد. قلعه باستانی زیوه در ۵۵ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان سقز و در شمال روستایی به همان نام بر بالای تپه ای طبیعی که قسمتی از راس آن سنگی بنا شده و مساحت آن ۴ هکتار و ارتفاع آن از سطح زمین مجاور ۹۰ الی ۱۱۰ متر می باشد. طول قلعه ۴۵ متر و از شرق و غرب امتداد و عرض آن نزدیک به ۱۱۸ متر است. آندره گذار نتیجه مطالعات خود را در سال ۱۹۵۰م با نام «گنجینه زیویه» به چاپ رساند. این گزارش، اولین گزارش تخصصی راجع به کشفیات زیویه است (Muscarella, 1977:198)

ب- غار کرفتو، دیواندره (مانایی ها): غار کرفتو یکی از آثار

معماری صخره ای مربوط به قرن سوم میلادی در استان کردستان می باشد که در ۷۲ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان سقز و تقریباً با همین فاصله با دیواندره قرار گرفته است. غار کرفتو در سینه یک رشته کوه آهکی در شمال دره ای عمیق قرار گرفته است.

نقشه ۱- موقعیت جغرافیایی قلعه زیویه ۱۳۹۹

نقشه ۲- موقعیت جغرافیایی غار کرفتو ۱۳۹۹

نقشه ۳- موقعیت جغرافیایی تخت سلیمان ۱۳۹۹

آثار متعددی از پناهگاه‌ها و دخمه‌ها و حفره‌ها بی دیده می شوند، که در کنار غار اصلی قرار دارد. موقعیت غار به گونه ای است که به طور کلی بادگیر نیست و در زمستان دامنه جنوبی را نمی پوشاند، در حالی که ۵۰۰ متر دورتر و در جنوب شرقی غار بادگیر بوده و برف آن را می پوشاند، در سویی دیگر دره کوه دیگری وجود دارد که به علت القا شکل بودن طبیعی آن مردمان اطراف به آن سه دختران می گویند.

ج- تکاب (افشار)، تخت سلیمان: مجموعه آثار باستانی تخت سلیمان در ۴۵ کیلومتری شمال شرقی شهرستان تکاب،

یکی از محوطه‌های باستانی ارزشمند کشور می‌باشد که در منطقه‌ای کوهستانی سرشار از جاذبه‌های کم نظیر طبیعی تاریخی واقع شده است. با بررسی تمام دوره‌های تاریخی سه هزار سال گذشته ایران قبل و بعد از اسلام متوجه خواهیم شد که دین و معنویت یکی از شاخصه‌های اصلی این سرزمین بوده است و مردم ایران زمین ذاتاً انسان‌های دین گرای بوده اند. این ویژگی مردم ایران بر فرهنگ، تمدن، دستاوردهای مادی و معنوی آنان و به تبع آن در معماری نیز موثر بوده است.

۶- یافته های تحقیق

الف- بررسی شاخصه های کارکردی معماری قلعه زیویه، تخت سلیمان و غار کرفتو:

جدول ۲- بررسی معماری قلعه زیویه (منبع : نگارنده ۱۳۹۹)

عنوان	تصویر	توضیحات
۱ ورودی راه پله سنگی		راه پله ای سنگی مسیر دسترسی اصلی مجموعه زیویه به حساب می آید که در شرق تپه واقع شده است. این راه پله شامل ۲۱ پله سنگی است. عرض پله های از پایین به بالا تغییر می کند و از ۹۰ سانتی متر در پایین ۱,۷۰ سانتی متر در بالا متغیر اند. ارتفاع هر پله کمابیش ۳۰ سانتی متر است (ملازاده ۱۳۸۳: ۲۲۵).
۲ اتاق		با توجه به این بقایا، حدود ۶ اتاق به شکل مربع مستطیل به دست آمده که از طریق راهروهایی به هم متصل شده اند و اتاق ۶، راهرو یا درگاهی برای ورود ندارد. احتمال دارد راه ورودی آن از طریق سقف صورت می گرفته است. (ملازاده، ۱۳۸۳: ۲۲۵).
۳ تالار ستون دار		این تالار بروی سکویی مسطح و هموار در شمال غربی تپه برپا شده است. تالار ستون دار زیویه با چپتی از شمال شرقی به جنوب غربی، مساحتی برابر با ۴۸ متر طول و ۲۳ متر عرض دارد که در آن دو ردیف ستون ۸ تایی وجود داشته است (زارعی، ۱۳۸۶: ۱۷۴).
۴ سکوها		در ساخت سکوها در تپه زیویه برای سطوح پایه و اولیه، ابتدا زمین را با استفاده از سنگ هایی در اندازه های متنوع تا حدودی هموار ساخته و سپس اقدام به ساخت مصطبه با استفاده از مصالح خشتی برای ایجاد سکوها کرده اند (متمدی، ۱۳۷۶: ۱۴۴).

جدول ۳- بررسی معماری تخت سلیمان (منبع : نگارنده ۱۳۹۹)

عنوان	تصویر	توضیحات
۱ ورودی و دروازه		دروازه شمالی با نوع قرار گیری خود نسبت به حصارهای داخلی قلعه و محوریت آتشکده آذر گشنسب از اهمیت خاصی برخوردار بوده است. از این دروازه همیشه به عنوان دروازه اصلی قلعه در دوران ساسانیان نام برده اند. محوری که این دروازه در منتهی الیه شمالی آن قرار دارد دقیقاً از وسط فرم تقریبی بیضی حصار عبور کرده و حتی تعداد برج های هر طرف این محور به تعدادی مساوی هستند. به عبارتی در هر طرف ۱۹ برج قرار گرفته است. (علیرضا شاه محمد پور، ۱۳۸۵).
۲ برج و بارو و حصار		در دوره ساسانی یک حصار مستحکم دفاعی به طول ۱۱۲۰ متر که نمای بیرونی آن از سنگ های پاک تراش به صورت کله و راسته می باشد و دارای ۲۸ برج و بارو و دو دروازه شمالی و جنوب شرقی که ارتفاع آن در بلندترین قسمت ۱۸ متر است و عرض آن بین ۳,۵ تا ۴ متر است که پیرامون این مجموعه کشیده شده و در دوره ایلخانی با شکاف قسمتی از این حصار در قسمت جنوب، دروازه جنوبی ایلخانی احداث شده است.
۳ دریاچه		طول دریاچه ۱۱۰ متر و عرضی به طول ۸۰ متر دارد. آبی که از چشمه کف دریاچه می جوشد در ابتدا ۴۰ درجه سانتی گراد دما دارد اما با رسیدن به سطح دریاچه این عدد به ۲۱ درجه می رسد. دمای دریاچه در تمامی طول سال ثابت و بدون تغییر می باشد.
۴ آتشکده آذر گشنسب		آذرگشنسب به معنای آتش اسب نر است. بر اساس شواهد موجود، این آتشکده با پلانی چهار طاقی مربع شکل زمانی دارای سقفی گنبدی شکل بوده که پیرامون این فضا دالان هایی وجود دارند و ابعاد فضای آتشکده با احتساب رواق های پیرامون ۲۱×۲۱ متر بوده و مصالح غالب در ساخت و ایجاد این بنای مذهبی، آجرهای چهار گوش ۳۰×۳۰ به دست آمده است.
۵ معبد آناهیتا		در ایران باستان اردوی سور آناهیتا فرشته نگهبان آب و فراوانی، زیبایی و باوری است که این ایزد بانو در آیین زرتشت نیز از جایگاه بالایی برخوردار است که به همین جهت معابدی احداث و وقف این ایزد بانو شده است که معبد آناهیتا نام گرفته است و معبد منسوب به آناهیتا در تخت سلیمان در شمال شرق چهار طاقی آتشکده آذرگشنسب قرار دارد.
۶ منازل مسکونی		هندسه بناها، بقایای دیوارهای سنگی به شکل اتاق های مستطیل شکل با حیاط، سکونی از سنگ در داخل خانه که بروی گورها قرار میداده اند، در مرکز اتاق نیز محراب به ابعاد ۲/۵ در ۲/۵ متر ساخته شده است.
۶ چهار تاقی		چهار طاقها به تناسب نیاز در بالای بلندی ها در کنار آنها و در میان مراکز مسکونی ساخته شده اند، که تا امروز حدود ۳۹ نمونه از آن که بیشتر در مراکز غرب و جنوب غرب کشور پراکنده شده اند.
۷ تاسیسات عمومی		مجموعه تاسیسات کاملاً بدون تبعیت از استحکامات بیضی شکل از دو مربع که تشکیل یک مستطیل بزرگ را داده، ساخته شده است. دیوارهای بیرونی آن با ارک های نیمه دایره، دژ مانند تجهیز شده اند. این استحکامات داخلی تاکنون فقط بخش شمالی یک گذرگاه طاقدار که از داخل ۲/۳۰ متر عرض داشتند، ساخته شده است.
۸ دهلیز حفاظتی تخت سلیمان		دهلیزهای محافظت پذیری دو بخش شرقی و غربی می باشد و آتشکده و محوطه و بناهای پیرامون آن را در بر می گیرد. ورودی این دهلیزها در راستای محور اصلی دروازه شمالی بوده و در طول دهلیز دسترسی های فرعی در دیوارهای دو طرف آن ایجاد شده است که این خروجی و ورودی ها حدود ۱۰ متر از هم دیگر فاصله دارند و به صورت ضربدری مقابل هم دیگر قرار گرفته است.

عنوان	تصویر	توضیحات
۹ تالار ستون دار		در غرب آتشکده آذرگشنسب و شمال ایوان خسرو تالاری ستون‌دار به ابعاد ۱۷×۲۴ متر با دو ردیف چهار ستونی قرار دارد که مصالح این بنا را سنگ‌های تراش‌دار و آجر و تزیینات گچ‌بری تشکیل داده است. کف این تالار در زمان ساسانیان به تخته‌سنگ‌هایی مسطح فرش شده اند که بر روی آن‌ها علائم سنگ تراشان دوره ساسانی نیز مشاهده می‌شود و بقایای چند جوی و حوض آب نیز در کف این تالار برجای مانده است.
۱۰ ایوان خسرو		این ایوان با عرض دهانه حدود ۱۲ متر و عمق ۲۷ متر و ارتفاع (باقیمانده سالمترین بخشی از دیوار ضلع شمالی) حدود ۱۸/۵ متر می باشد(در مقابل ابعاد ایوان مدائن با عرض ۲۶ متر، عمق ۴۳ متر ارتفاع ۳۷ متر) است. در سمت شمال غربی دریاچه قرار دارد که از آجر قرمز و ملاط ساروج ساخته شده است.
۱۱ کوه زندان سلیمان		کوه بلقیس با دو قله نزدیک به هم و ۳۲۰۰ متر ارتفاع در ۷/۵ کیلو متری شمال شرقی تخت واقع شده است. بر فراز بلندترین قسمت کوه ساخت و سازهای دفاعی و نظامی قرار دارد. زندان سلیمان به صورت تپه مرتفع و دایره شکل به ظاهر آتشفشانی به قطر ۷۰ متر آنجاست.
۱۲ تالار ۴ ستون (شورا)		در نیمه غربی مجموعه بقایای معماری یک تالار ۴ گوش با ابعاد ۲۰،۵ متر در ۲۰،۵ متر وجود دارد که آثار پایه و شالی و بخش‌هایی از ۴ ستون در داخل این تالار وجود دارند که این بنا محل برگزاری مجالس مشورتی ایلخانان برای تصمیمات مهم حکومتی با عنوان مجلس قوریلنای یا قورولنای بوده است.
۱۳ دروازه جنوبی شرقی		متأسفانه بر اثر گذشت زمان، مشکلات اجرایی اولیه، دخالت‌های انسانی و تاثیر عوامل جوی اکثر قسمتهای باقیمانده حصار، سنگهای تراشیدار نمای خارجی فرو افتاده است و تنها در جبهه جنوبی حصار محیطی، نمای خارجی سه باروی ۱،۲۵ و سردر ورودی دروازه جنوب شرقی نسبتاً سالم بجای مانده است.

جدول ۴- بررسی معماری غار کرفتو (منبع: نگارنده ۱۳۹۹)

عنوان	تصویر	توضیحات
۱ راه پله ورودی		طول مسیر اصلی غار کرفتو حدود ۷۵۰ متر است و راه‌های فرعی متعددی از آن منشعب می‌شود. ورودی غار از دامنه کوه حدود ۲۵ متر فاصله دارد و در گذشته راهی نسبتاً سخت و دشوار در کمر کوه بازدیدکنندگان را هدایت می‌کرد اما امروزه با عبور از «پلکانی فلزی» می‌توان به دهانه ورودی غار رسید.
۲ دالان‌ها		در هر طبقه علاوه بر ایجاد اتاق‌های تودرتو با پنجره‌ها و نورگیرهایی به فضای بیرونی و درگاه‌های مربوطه، دالان‌ها و راهروهای عبوری به منظور ارتباط به طبقات ایجاد شده است.
۳ تالار		این غار دارای تالاری با ابعادی مختلف تشکیل شده است، به طوری که تالار آن با ابعاد تقریبی ۵۰ در ۳۰ و ارتفاع ۱۰ متر است.
۴ اتاق‌ها		تعداد اتاق‌ها و راهروهای موجود در کلیه طبقات در حال حاضر مشخص نیست و به نظر می‌رسد که مجموعه معماری صخره‌ای و دست‌ساز غار بسیار گسترده‌تر از وضعیت کنونی آن باشد و آثار این تخریب‌ها هنوز هم کاملاً مشخص و واضح است.
۵ ایوان‌ها		ایوان واسطه ایست و این واسطه بودن از لحاظ شکلی در فرم دوگانه آن (از سه سو بسته و از یک سو باز به تمامی نمود یافته است. در دید از بیرون به درو نمی‌توان ایوان را از آنجایی که معمولاً ارتفاعی بلندتر از سایر نقاط در نما دارد و زودتر به چشم می‌آید. همانا معرفی‌کننده و پیشانی نماست. در دید از درون به بیرون ایوان گشادگی فضای محصور چشم غار می باشد.
۶ طبقات		در قسمت جلوی غار، چهار طبقه معماری صخره‌ای و دست‌کن ایجاد شده است که در هر طبقه علاوه بر ایجاد اتاق‌های تودرتو با پنجره‌ها و نورگیرهایی به فضای بیرونی و درگاه‌های مربوطه، دالان‌ها و راهروهای عبوری به منظور ارتباط به طبقات، پله‌های تراشیده شده در سنگ حتی اقدام به ایجاد جای مناسب کلون و جفت و بست پنجره‌ها و درگاه‌ها کرده‌اند. تا پیش از پیش امنیت هر قسمت را تأمین کنند و این موضوع نشان از نوعی معماری پیشرفته و بکارگیری خاص آن دارد.

در جدول ۵ سه اثر تاریخی قلعه زیویه، غار کرفتو و تخت سلیمان از لحاظ مکانیابی، ویژگی‌های فنی معماری و کاربری مورد بررسی و شاخص‌های هر کدام از این آثار مورد تطبیق قرار گرفته است.

ب- تحلیل اثرات اندیشه‌های دینی در معماری سایت‌های کرفتو، تخت سلیمان و زیویه

تخت سلیمان مجموعه تاریخی تخت سلیمان به عنوان یک مرکز معنوی در قبل و بعد از اسلام مطرح همواره بوده است. فارغ از اینکه مجموعه یاد شده مولود موقعیت جغرافیایی آن است که خاصیت ژئومورفولوژی ساختمانی و دینامیک محل با ترکیب آب، آتشفشان و ... مجموعه حاضر را به وجود آورده است، همواره در مورد آن تحلیل‌هایی دینی و دین محوره به کار رفته است. شناخت تفکرات دینی، سیر تطور تاریخی و همچنین تأثیری که در فضاهای ساخته شده داشته اند یکی از موضوعات اصلی زبان مشترک معماری در ادوار تاریخی می باشد. نتایج تحقیق نشان می دهد که این مکان همواره به عنوان یک مرکز معنوی و دینی

مطرح بوده است. قبل از اسلام در دوره ساسانیان و بعد از اسلام در دوره ی ایلخانیان اوج توجه به معماری و مدنیت این نقطه فرهنگی، تاریخی و البته معنوی بوده است. غار کرفتو به عنوان یک مرکزیت قرار داشته است. با این وجود معماری ایجاد شده در دل کوه و تراش صخره ها که بی نظیر ترین معماری صخره ای در ایران است پیامی غیر از یک فضای مسکونی را دارا است. با توجه به مطالعات مقدماتی بر روی سفالینه های یافت شده از غار و محوطه های اطراف آن انجام گردیده است، معلوم گشت که در دوره های پارت و ساسانی و قرون هفت و هشت هجری غار کرفتو فعال بوده ولی از نظر نوع فعالیت و مورد استفاده قرار گرفتنش، متفاوت بوده است. بدین صورت که در دوره های پیش از اسلام، با احتمال فراوان نوع مرکز آئینی و نیایش محسوب می گردیده و در دوره های اسلامی با تغییراتی که در آن ایجاد کرده بودند به عنوان سکونت گاه و چه بسا مکان دفاعی کاربری داشته است. قلعه زیویه : ساختمان زیویه دارای هفت بارو یا هفت قسمت به شرح زیر است : باروی اول : عبادت گاه یا مجموعه ساختمان ها بود که آثار آن در پای کوه زیویه در قسمت مسطح قرار دارد. باروی دوم : بالاتر از باروی اول و در شرق کوه که اولین آثار ساختمانی در آن به چشم می خورد و بقایای یک منطقه مسکونی می باشد. باروی سوم : این قسمت از ساختمان محل کار و فعالیت افراد با نفوذ و امراء و صاحب منصبان عالی رتبه بوده است. باروی چهارم : محل دو سالن قابل مشاهده است، یکی از سقفها روکش طلا و دیگری روکش نقره داشته و بقایای بجا مانده اتاقها و راهروها و یک بالکن زیبا، همه در این قسمت بنا شده اند. باروی پنجم : دیاکو مبتکر و سازنده ساختمان زیویه چون اعتقاد به معاد یعنی زندگی پس از مرگ داشته است، همزمان با ساختمان زیویه این آرمگاه را نیز ساخته است و از آن به عنوان مقبره خانوادگی امراء و پادشاهان ماد استفاده کرده اند. باروی ششم : آتشگاه در غرب مجموعه ساختمان زیویه و در فاصله مختصری با چشمه غربی کوه زیویه و در واقع در آخرین شیب و سرازیری کوه که از ساختمان اصلی حدود ۵۰۰ متر فاصله دارد قرار گرفته است. باروی هفتم : دیواری است که دور تا دور کوه زیویه کشیده شده و تمامی مجموعه را حفاظت نموده است. آثار این دیوار هنوز هم در بسیاری از جاها به چشم می خورد و پی دیوار نیز قابل روئیت است.

جدول ۵- دسته بندی و تطبیق نهایی سه بنا از لحاظ مکانیابی، ویژگی های معماری و کاربری (منبع : نگارنده ۱۳۹۹)

قلعه زیویه		غار کرفتو		تخت سلیمان	
ویژگی های مکانیابی	مرکزیت	ویژگی های مکانیابی	مرکزیت (دیواندره - تکاب - سقز)	ویژگی های مکانیابی	مرکزیت
	ارتفاع (قدرت در برابر تسخیر)		ارتفاع (قدرت در برابر تسخیر)		موهبت های طبیعی
	چشم انداز مناسب		پناهگاه (اصل سکونت)		حسن تقدس
ویژگی های معماری	دیوارها : خشتی	ویژگی های معماری	ترکیب دست ساخته های طبیعی و انسانی	ویژگی های معماری	حس تعلق مکانی
	طرح : دایره ای		هماهنگی با محیط		سکونت و ژرف اندیشی
	مصالح بومی		بهسازی موهبت های طبیعی		القای حس قدرت
	معیار شطرنجی		استفاده از نور		ترکیب عناصر نا متجانس مثل آب و سنگ
	تطبیق با محیط		استفاده بهینه از ارتفاع		ترکیب دین و دنیا در یک قاب
	پایداری در برابر هجوم (چشم انداز مناسب)		استفاده بهینه از چشم انداز		القای حس معنویت
ویژگی های اجتماعی	نظامی	ویژگی های اجتماعی	نظامی	ویژگی های اجتماعی	مذهبی
	حکومتی (سیاسی)		مذهبی (آیین میترائیسم)		حکومتی (سیاسی)
	سکونت (طبقه خاص)		سکونتگاهی		گردشگری

۷- نتیجه گیری

بر اساس مشاهدات میدانی و بررسی های تطبیقی سه سایت مذکور می توان به این نتیجه رسید که اندیشه های دینی همواره در شکل گیری و تقویت کارکرد های هر سه بنا تاثیر گذار بوده اند و هر کدام در دوره های تاریخی کاربری دینی و مذهبی داشته اند و این کاربری باعث شده مطابق با آن سبک و شیوه ی معماری را انتخاب کنند مثلا کاربری مذهبی ایجاد می نماید که مکان مورد نظر در ارتفاع ساخته شود تا با مفهوم ذهنی تقرب الهی سازگار باشد. فضاهای نور دهی بیشتری تعبیه گردد، اقتدار و سلطه و حکومت دینی در معماری هر سه اثر خود را نشان می دهد. مهمترین اشتراکات و اختلافات شاخص های معماری این سه اثر به ترتیب اولویت چه شاخص هایی می باشد؟ اشتراکات زبان معماری سه اثر فوق را چگونه وزن دهی، متناظر سازی و به روز نماییم تا بتواند ضمن حفظ هویت معماری ایران باستان آن را با معماری اسلامی امروز و آینده مرتبط سازیم؟

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شاخصهایی مانند اخروی گرایی، اعتقاد به پاکی و نور، میل به جاودانگی، دفاع از میهن، مامن طلبی و امنیت، تسلط و حکمرانی، ارتباط گرایی و کارکرد گرایی از مهمترین شاخص های مشترک زبان معماری سه سایت مورد بررسی در قبل و بعد از اسلام بوده است. با استفاده از نظرات متخصصین باروش کیفی دلفی شاخص های مهم اخذ شده که به ترتیب ذیل می باشد: نورگرایی- تقرب الهی(ارتفاع)- محرمیت- تسلط- عدالت- معادمحوری اصول یاد شده، وزن دهی و اولویت گردید که این شاخصه‌ها به ترتیب (نور گرایی- تقرب الهی(ارتفاع)- محرمیت- تسلط- عدالت- معادمحوری و می لیه جاودانگی مهمترین شاخصه های معماری بناهای مذکور بوده اند این وزن دهی و اولویت بندی پاسخ سوال اول مطرح شده در ابتدای تحقیق می باشد و در پاسخ به سوال دوم می توان گفت بر اساس همین وزن دهی می توان الگویی معنوی برای شاخص های معماری امروزی طراحی نمود. سخن اصلی مقاله حاضر این است که نباید چنین شاخص هایی از یاد برده شوند و لازم است با همین اولویت بندی در طراحی آثار جدید از آن ها استفاده شود.

منابع

۱. امان اللهی، حمید(۱۳۸۵) مروری بر پیشینه تاریخی، فرهنگی و پژوهشی محوطه تاریخی تخت سلیمان، فصلنامه علمی، فنی هنری، هنر های زیبا، شماره ۶۹
۲. اومان، رودلف(۱۳۸۲)، ویرانه های تخت سلیمان و زندان سلیمان، ت: فرامرز سمیعی، سازمان میراث فرهنگی کشور.
۳. پیوتروفسکی، بوریس(۱۳۸۳) تمدن اورارتو، ت: خطیب شهیدی، انتشارات سازمان میراث فرهنگی(پژوهشگاه)، تهران.
۴. جعفری، ابودر(۱۳۸۵) شیز :تحلیلتاریخیوکالبدی؛وبررسیانطباقمکانیانباتختسلیمان، نشرپهنرهائیزیا *شماره ۲۵
۵. چارلز ورث، مارتین ف(۱۳۵۹) پلاک عاج از زیویه، ترجمه دکتر یوسف مجیدزاده، مجله کند و کاو شماره ۳؛
۶. حبیبی، محسن(۱۳۸۲) از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران.
۷. دیاکونف(۱۳۸۲) تاریخ ماد، ترجمه کریم کشاورز، انتشارات پیام، تهران.
۸. رضا، عنایت الله، ایران و ترکان در روزگار ساسانیان .تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵
۹. زرین کوب، عبدالحسین .تاریخ مردم ایران قبل از اسلام .تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۴
۱۰. ساعد موجشی امیر(۱۳۹۲)ارزیابی مجدد گاهنگاری آثار زیویه- مجله مطالعات باستانشناسی
۱۱. سلطان زاده، حسین(۱۳۶۵) مقدمه ای بر تاریخ شهر نشینی در ایران، نشر آبی، تهران.
۱۲. فیروزمندی، بهمن و سرفراز، علیاکبر(۱۳۸۲) استانشناسی و هنر دوران ماد، هخامنشی، اشکانی و ساسانی، انتشارات عفاف.
۱۳. گیرشمن، رومن(۱۳۵۵) ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
۱۴. محمدی، علی .تکاب افشار .تهران: ناشر مؤلف، ۱۳۶۹
۱۵. معتمدی، نصرتا... (۱۳۵۶) گزارش مقدماتی اولین فصل کاوش در تپه زیویه و گورستان چنگیار، وزارت فرهنگ و هنر.
۱۶. مقصودی، مهران(۱۳۹۳)ارزیابی کمی ژئومورفوسایت های منطقه تخت سلیمان با استفاده از روش فاسیلوس باتاکیدرتوسعه ی ژئوتوریسم، پژوهش های ژئومورفولوژی سال سوم، شماره ۳
17. Coratza, p. Giusti, C. (2005) a method for the evaluation of impacts on scientific quality of geomorphology, I1, quaternario, 18(1), 306-312.
18. Fassoulas, C & Mouriki, D & Dimitriou -Nikolakis, P & Iliopoulos, G (2011); Quantitative Assessment of Geotopes as an Effective Tool for Geoheritage Management; geoheritage, V 4, Issue 3, pp 177-193.
19. Kantor j. Helen (1960) "A fragment of a gold applique from Ziwie and some remarks on the artistic traditions of Armenia and Iran during the early first millennium B.C". Journal of Near Eastern Studies volume 19, pp: 1-14.
20. Levine, Levis D. (2004) "Politics and Geographic Scale in Iron-Age Iran", Proceeding of the International Symposiom on Iranian Archaeology Northwesern Region, Tehran, Iranian Center for Archaeological Research, PP: 55-61.
21. Marcus , Michelle(1989) "Emblems of Authority, the seals and Sealings from Hasanlu 4Bb", Expedition., pp. 53- 63.
22. Overlaet Bruno (2003), The Early Iron Age of the Pusht-i Kuh, Luristan, Acta Iranica. Porda Edith (1965) The Art of Ancient Iran, New york, , pp. 140-147. Rezvani H & Roustaei K. (2007) "A preliminary report on two seasons of Excavations at Kull Tarike Cemetry, Kurdistan, Iran", Iranica Antiqua, vol. XLII, pp. 139 – 184. Sabrina. Maras. (2005) "Notes on Seals and Seal use in Western Iran from 900- 600 B.C.", Iranica Antiqua vol. XL, pp. 133-147.
23. Pereira, P & Pereira, D & Caetano, A (2007); Geomorphosite assessment in Montesinho Natural Park (Portugal); Geographica Helvetica, V 62, P 159-168
24. Trait Distribution., The Art Bulltin, Volume l 23. number 4, pp: 536 - 560. Maxwell-Hyslop & J.E. Curtis (1971) "The Gold Jewellery from Nimrud", Iraq, vol. XXXI, Part2, pp: 101 – 112.